

Загальна характеристика сенсорного розвитку особистості в молодшому шкільному віці

У статті характеризується сенсорний розвиток молодшого школяра як психолого-педагогічна категорія, розглядаються його властивості (безперервність, незворотність, нерівномірність, індивідуальні та типологічні відмінності, стадіальність), чинники (спадковість, середовище, навчання, перцептивна активність), рушійні сили (протиріччя між перцептивними потребами та операційними можливостями особистості).

Ключові слова: сенсорний розвиток особистості, властивості сенсорного розвитку, чинники сенсорного розвитку, рушійні сили сенсорного розвитку, молодші школярі.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Сенсорний розвиток особистості є складовою її психічного розвитку, який разом із фізичним і соціальним утворює цілісну, структурно організовану систему індивідуального розвитку людини, або онтогенезу. Як супідрядна підсистема, сенсорний розвиток характеризується такими властивостями, що є спільними для всіх компонентів цього процесу: безперервність і незворотність, нерівномірність і асинхронність, природна і суспільна зумовленість, керованість і саморегуляція, суперечливість, стадіальність тощо. Водночас, сенсорна підсистема має специфічні особливості, які значно відрізняють її від інших форм вираження загального розвитку особистості.

Аналіз досліджень і публікацій... Аналіз вітчизняних та зарубіжних психолого-педагогічних джерел (В. Барабанщиков, Н. Бібік, П. Блонський, Л. Божович, Дж. Брунер, К. Бюлер, Л. Виготський, А. Гезелл, В. Давидов, О. Дусавицький, Е. Еріксон, М. Заброцький, Л. Занков, О. Запорожець, І. Зимня, Д. Ельконін, Г. Костюк, К. Коффка, О. Леонтьєв, О. Лурія, Г. Люблинська, С.Максименко, Т. Марцинковська, М. Матюхіна, В. Мухіна, Н. Непомняца, Л. Обухова, В. Поліщук, О. Поляков, Ж. П'яже, В. Репкін, С.Рубінштейн, О. Савченко, О. Скрипченко, Б. Теплов, Ю. Трофімов, Д. Фельдштейн, Ю. Швалб, В. Штерн та ін.) дає змогу визначити різні аспекти психічного розвитку учнів школи I ступеня. Проте питання про сутність сенсорного розвитку молодших школярів, виявлення його властивостей, чинників і рушійних сил не знайшли належного відображення і потребують подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті... Мета статті полягає у визначенні сенсорного розвитку як психолого-педагогічної категорії, характеристиці його системних і специфічних ознак.

Виклад основного матеріалу... У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях простежуються схожі тенденції щодо розуміння сутності **розвитку** людини. Аналіз багатьох визначень свідчить, що розвиток людини вчені характеризують щонайменше в чотирьох аспектах:

- по-перше, розвиток – це специфічний і неперервний **процес** саморуку, руху, закономірних змін психіки від нижчих до вищих її щаблів;
- по-друге, **показниками прояву** розвитку є кількісні та якісні, структурні та функціональні перетворення психічних процесів і властивостей особистості;
- по-третє, розвиток відбувається під впливом різних **чинників**, об'єднаних у групи: а) природних і соціальних; б) керованих і некерованих; в) зовнішніх і внутрішніх;
- по-четверте, **результатом** розвитку є виникнення у структурі особистості певних новоутворень, удосконалення на цій основі форм і способів життєдіяльності людини.

Виходячи із цього та враховуючи тлумачення терміну „сенсорний” (від лат. *sensus* – *відчуття* – той, що належить до чуттєвого рівня відображення реальності), під **сенсорним розвитком особистості** будемо розуміти **процес закономірних змін її чуттєвої сфери, які виявляються в кількісних і якісних, структурних і функціональних перетвореннях відчуттів, сприймань і уявлень; відбуваються під впливом біологічних і соціальних, керованих і некерованих, зовнішніх і внутрішніх чинників; призводять до побудови адекватних образів об'єктів дійсності.**

Усвідомлюючи спрямованість сенсорного розвитку на вдосконалення всіх трьох форм чуттєвого відображення світу – відчуттів, сприймань, уявлень, – визначальну роль серед них ми відводимо процесам сприймання.

Для обґрунтування цього висновку зробимо стислий аналіз зазначених категорій і встановимо між ними смислові відношення.

У психологічній літературі **відчуття** розглядається як відображення окремих властивостей предметів і явищ світу при їх безпосередньому впливі на відповідні рецептори, **сприймання** – як

цілісне відображення у свідомості людини предметів і явищ дійсності за їх безпосереднього впливу на органи чуття. **Уявлення** – це образи конкретних предметів і явищ, які в даний момент безпосередньо не впливають на органи чуття людини, це результат сприймання, підсумок чуттєвого відображення, досвід, надбання кожної особистості.

Ми поділяємо точку зору психологів на **сприймання** як **синтез відчуттів і досвіду людини**, зафіксованого в її уявленнях. „Не можна в образі предмета відокремити те, що виникає в даний момент, від того, що додається за рахунок минулого досвіду. У нас не буває сприймань, які вичерпувалися б тільки враженнями, що безпосередньо одержуються від їх об'єктів. Активізація попереднього досвіду відіграє позитивну роль у сприйманні. Вона прискорює процес виділення його об'єктів, розпізнавання їх особливостей, збагачує зміст сприймання, підносить його повноту й точність”, – відзначає Г. Костюк [8, с.150].

Отже, у сприйманні певним чином інтегровані взаємовідношення всіх рівнів чуттєвого пізнання дійсності, тому саме зміни перцептивних процесів складають, на нашу думку, сутність сенсорного розвитку особистості. На цій підставі терміни „**сенсорний розвиток**” і „**перцептивний розвиток**” будемо вважати синонімічними.

Розглянемо далі **загальні властивості** сенсорного розвитку особистості.

Безперервність розвитку сенсорної сфери особистості вчені пов'язують із кількісними і якісними змінами її перцептивних процесів. Кількісні зміни виявляються в дозріванні аналізаторних механізмів, збільшенні утворюваних асоціацій, зростанні кола уявлень про зовнішні властивості предметів. Ці зміни зумовлюють виникнення якісно нових властивостей сприймання, наслідком чого стає більш адекватне і повне відображення дійсності у свідомості людини, можливість запам'ятовувати, відтворювати та перетворювати образи об'єктів дійсності.

Для розкриття **незворотності** сенсорного розвитку слід констатувати, що сприймання (і психічна діяльність індивіда в цілому) розглядається в науці як структурно організована динамічна система.

Структурність сенсорної системи закономірно зумовлюють її компоненти, які так само мають складний характер: а) змістовий – системи еталонних уявлень про певні якості предметів і явищ; б) операційний – системи перцептивних дій щодо обстеження об'єктів дійсності на основі застосування засвоєних еталонів; в) мотиваційний – комплекси спонукань особистості до перцептивної діяльності.

Динамічність сприймання полягає в необоротній послідовності його структур від нижчих до вищих, коли „генетично пізніші структури виникають із раніших і включають їх у себе в зміненому вигляді” [3, с.32].

Так, удосконалення еталонних уявлень здійснюється як перехід від предметних передеталонів, які відображають властивості одиничних реальних предметів, до узагальнених і абстрактних загальноприйнятих еталонів, а далі – до засвоєння їх систем з усіма нормативними міжелементними взаємозв'язками.

Ускладнення сенсорних операцій пов'язано з їх відокремленням від зовнішніх практичних дій, регульованих образами предметів; поступово процеси сприймання набувають відносно самостійного значення; перетворюються у специфічні перцептивні дії, які спочатку мають розгорнений, хаотичний характер, потім – згортаються, упорядковуються, стають більш універсальними та економними.

Спонукальну сферу сенсорного розвитку вчені характеризують як полімотивовану, пояснюючи це широким спектром відношень індивіда із середовищем [1, с.135]. При цьому, паралельні перцептивні потреби виникають і задовольняються не автономно, а як елементи єдиного цілого, хоча одна з них, найбільш значуща для поведінки, підпорядковує та організує інші, тобто є провідною. Взаємозв'язок мотивів сприймання виявляється в узгодженому досягненні проміжних цілей, у послідовному наближенні до задоволення вихідної потреби.

Наслідком таких структурних перетворень є функціональні зміни образів сприймання: будучи на ранніх етапах розвитку мало диференційованими, вони згодом стають повними і розчленованими, наближуються до дійсності.

Звичайно, прогресивна схема розвитку сприймання не є суворо прямолінійною. Цілком можливі повернення до пройдених етапів, до повторення деяких перцептивних операцій на новій основі, тобто рух за спіраллю.

Нерівномірність (хвилеподібність) удосконалення сприймання характеризується чергуванням фаз прискорення й уповільнення, при цьому уповільнення зовсім не означає застій, зупинку, а скоріше є нагромадженням сил, що призведе до дальшого прискорення. На думку багатьох психологів, надзвичайно інтенсивний розвиток сенсорних механізмів відбувається в перші півроку життя, створюючи елементарні форми майбутніх орієнтувальних реакцій організму та у період шкільного дитинства, коли перед учнями ставляться спеціальні перцептивні

завдання, у яких необхідно „здобувати чуттєві дані про зовнішній вигляд об'єктів, виділяти їх ознаки, розкривати їх зв'язки, створювати образи цих об'єктів, передавати їх словесно і графічно”. Водночас становлення чуттєвих процесів визначається певною **асинхронністю**: вважається, що зорове і слухове сприймання дещо випереджують у своєму формуванні тактильно-кінестетичну перцепцію [2, с.93, 94; 6, с.22].

У сенсорному розвитку особистості специфічно виявляються **індивідуальні** та **типологічні** відмінності.

Неповторність, індивідуальна своєрідність сприймання зумовлена функціонуванням органів чуття конкретної людини, її досвідом, знаннями та навичками, особливостями нервової системи. Усе це певним чином впливає на динаміку, точність, глибину, рівні узагальненості перцептивних процесів.

Проте розмаїття перебігу відчуттів може бути зведено до невеликої кількості класифікаційних типів. Наприклад, для людей **синтетичного типу** сприймання характерним є цілісне відображення об'єктів, без докладного виділення їхніх деталей і подробиць; люди **аналітичного типу** виокремлюють в предметах насамперед дрібниці; найсприятливішим для будь-якої діяльності є змішаний **аналітико-синтетичний тип** сприймання. Залежно від різного співвідношення двох сигнальних систем, розрізняють людей **художнього типу** сприймання, які, розповідаючи про сприйняте, обмежуються **фактичною** його стороною, і **мислительного типу**, які обов'язково намагаються пояснити те, що бачили і чули. Деякі люди відзначаються **об'єктивністю**, значною точністю перцепції, вони відображають явища так, як вони існують у дійсності; сприймання ж інших людей характеризується **суб'єктивністю** та **емоційністю**, вони не стільки говорять про об'єкт, скільки про викликані ним емоції, свої ставлення до сприйнятого [5, с.145-146; 8, с.159].

Сенсорний розвиток визначається різними **чинниками**, до яких психологи відносять біологічну спадковість, природне і соціальне середовище, організоване навчання, перцептивну активність особистості.

Ураховуючи біосоціальну природу людини, дослідники передусім класифікують зазначені чинники на **біологічні** (спадкові можливості індивіда) та **соціальні** (природне і соціальне середовище, організоване навчання).

Біологічними передумовами функціонування перцептивних процесів є будова органів чуття людини – своєрідних анатомо-фізіологічних апаратів, розташованих на поверхні тіла або на внутрішніх органах, які приймають дію певних подразників із зовнішнього і внутрішнього середовища [5, с.111], – а також наявність певної суми закріплених у мозку нервових зв'язків, що виявляються в безумовнорефлекторних актах.

Спеціалізовані сенсорні системи, визначені генотипом і пристосовані до сприймання окремих видів енергії – світлової, звукової, механічної, хімічної та ін., утворюють лише **задатки, природні потенції** виникнення і розвитку перцепції. Своїх специфічних властивостей (предметність, цілісність, структурність, константність, осмисленість, апперцепція тощо) сприймання набуває в соціальних умовах життя індивіда за допомогою засобів, створених суспільством [3, с.34].

Середовище як фактор сенсорного розвитку обов'язково включає природне і штучне предметне оточення людини. Матеріальні речовини, знаходячись у різних агрегатних станах, маючи механічні, акустичні, оптичні, гравітаційні, просторово-часові та інші властивості, стають для індивіда **об'єктами сприймання**, що безпосередньо регулюють актуальну поведінку, діяльність і спілкування людини. При цьому вчені відзначають, що предметним середовищем є не вся об'єктивна дійсність, а тільки та її частка, з якою особа вступає в активний зв'язок, що відкривається їй лише певною стороною і певним чином впливає на її життєдіяльність [1, с.112].

Проте середовище перцептивного розвитку – це не тільки предмети та явища дійсності, оперування якими забезпечує формування особистісного чуттєвого досвіду, це також суспільно-історичний досвід, зафіксований у **сенсорних еталонах**. У ході онтогенезу дитина поступово оволодіває системами таких загальноприйнятих перцептивних одиниць, застосовуючи їх як своєрідну „мову” сприймання [4, с.11], „вузлові” характеристики зовнішніх властивостей предметів, „мірки” для аналізу оточення й упорядкування власних уявлень.

Суспільний досвід не можна надбати ані шляхом біологічного наслідування, ані в результаті індивідуального пристосування до наявного оточення. Він передається дітям дорослими людьми у процесі спілкування, сумісної діяльності, через **цілеспрямоване навчання**, яке визнається у вітчизняній психології та педагогіці як вирішальний чинник розвитку особистості. „Поza навчанням і без нього немає розвитку”, – стверджує Г. Костюк [6, с.15].

З'ясовано, що керівництво сенсорним розвитком здійснюється за двома провідними напрямками: **ознайомлення із сенсорними еталонами** та **вироблення перцептивних операцій**, тобто способів застосування засвоєних еталонів у аналізі предметів і явищ дійсності.

Реалізація першого напрямку полягає у формуванні чітких уявлень спочатку про основні різновиди якостей об'єктів сприймання, а пізніше – про відношення між цими різновидами. Найважливішою умовою створення еталонних уявлень психологи вважають організацію **обстеження** дітьми тих зовнішніх властивостей, які мають набути еталонного значення. Таке обстеження зазвичай включає: а) застосування раніше сформованих перцептивних дій; б) побудову на їхній основі нових перцептивних образів; в) закріплення цих образів шляхом стереотипізації повторюваних актів обстеження одного і того ж змісту. Суттєвого значення у формуванні сенсорних еталонів учені надають засвоєнню дітьми слів-назв відповідних ознак предметів.

Другий напрямок сенсорного навчання ґрунтується на використанні різних форм орієнтувальних дій: а) спочатку еталони даються дитині у вигляді реальних об'єктів, і вона навчається порівнювати їх із якостями обстежуваних предметів, виконуючи необхідні просторові маніпулювання; б) потім предметні зіставлення замінюються відповідними перцептивними операціями, які здійснюються лише у плані сприймання, а саме за еталонами-уявленнями, коли дорослий керує процесом обстеження предметів [4, с.13-14].

Підвищенню ефективності сенсорного розвитку, окрім суто специфічних, сприяють і такі **загальні умови** організації навчання, як:

- відбір його змісту і методів;
- багаторазове вправлення у пізнавальних діях з метою встановлення та підкріплення складних комплексів нервових зв'язків;
- поступове ускладнення пропонованих завдань, що спонукає дітей до прикладання певних зусиль для відповіді на вимоги, що постійно зростають;
- орієнтування на зону найближчого розвитку особистості, тобто на той рівень перцептивних і розумових операцій, якого вона ще не досягла, але може це зробити за допомогою вчителя;
- алгоритмізація учіння як використання суворої послідовності операцій, потрібних для розв'язання завдань певного класу;
- програмування дидактичного процесу – чітке визначення алгоритму мікроетапів опанування учнями одиниць навчальної інформації;
- застосування проблемних ситуацій, спрямованих на створення інтелектуального утруднення, подолання якого вимагає пошуку нових знань і способів дій;
- надання навчанню характеру індивідуалізації та диференціації, реалізація особистісного підходу до учня [6, с.18-32, 40-45; 9, с.170-176; 10, с.128].

Слід зазначити, що сенсорний розвиток не може бути зведений лише до навчання і не вичерпується його прямими результатами. Удосконалення перцептивних процесів завжди визначається переробкою, систематизацією, узагальненням інформації, засвоєної як у процесі навчання, так і в інших дійових взаємозв'язках дитини із природним і соціальним середовищем – його фізико-географічними, соціокультурними факторами; предметами і засобами ігрової, пізнавальної, трудової та іншої діяльності; дорослими людьми – носіями суспільного сенсорного досвіду. Завдяки цим зв'язкам постійно розширюється обсяг сприймання, з'являються можливості для подальшого навчання, засвоєння нового, більш складного матеріалу перцептивного спрямування. Отже, сенсорний розвиток здійснюється в єдності чинників **керованих** (цілеспрямоване навчання) і **некерованих** (неорганізоване, стихійно діюче середовище).

Зважаючи на те, що для виникнення адекватного образу середовища потрібний не лише його вплив на органи чуття індивіда, а і процес „назустріч” – від індивіда до середовища, – учені поділяють чинники сенсорного розвитку на **зовнішні (об'єктивні)**, до яких відносять соціальні умови життя і цілеспрямоване навчання, та **внутрішні (суб'єктивні)** – генотипні особливості людини, її активність як суб'єкта сприймання.

Для з'ясування особливостей зовнішніх і внутрішніх умов сенсорного розвитку, визначення його рушійних сил доцільно, на наш погляд, розкрити значення таких категорій, як „суб'єкт сприймання” та „перцептивна активність”.

Під **суб'єктом сприймання** у психології розуміють складне, багатомірне ціле, яке характеризується різноманітними якостями і властивостями – від задатків (наприклад, порогів сенсорної чуттєвості) і здібностей сприймання (наприклад, оцінки пропорції або окоміру) до спрямованості особистості (зокрема, схильності до художнього відображення дійсності) і рис характеру (сприйнятливості до певної інформації, спостережливості тощо). Разом із чуттєвим досвідом (образами, перцептивними навичками, уміннями і звичками) названі властивості утворюють **потенціал** і **ресурси** сприймання людини, її **перцептивну компетентність** [1, с.104].

Очевидно, що така складна психологічна організація суб'єкта сприймання зумовлює внутрішнє „переломлення” всіх зовнішніх впливів, визначає специфіку перцептивної активності людини.

Перцептивна активність – це така взаємодія індивіда із середовищем, у ході якої виникає, функціонує і перетворюється чуттєва даність дійсності; це спосіб розв'язання протиріччя між суб'єктом і об'єктом сприймання, форма існування і прояву їхньої єдності [1, с.121].

Розтлумачимо детально це визначення.

Як загальна ознака діяльності і поведінки людини, перцептивна активність характеризується, по-перше, значущістю потреб суб'єкта у сенсорній інформації, особливостями його внутрішнього стану (мотиваційний бік сенсорного розвитку); по-друге – актуалізацією способів і засобів обстеження об'єктів сприймання (операційний і змістовий бік сенсорного розвитку). Між цими ознаками перцептивної активності існує певне розходження: мотиваційна сторона випереджає, як правило, операційну і змістову [3, с.46], утворюючи тим самим **внутрішню суперечність, рушійну силу** сенсорного розвитку особистості. Подолання внутрішніх суперечностей реалізується шляхом вироблення нових способів дій, формування досконаліших операцій, узагальнених прийомів перцептивної діяльності. Подолання одних суперечностей сприяє виникненню інших, які знову потребують переборення труднощів, саморуку особистості.

Установлено, що перцептивна активність складається з окремих, відносно самостійних **актів**, розгортання яких здійснюється в такій послідовності:

- виникнення потреби індивіда в чуттєвій інформації, необхідній для орієнтування і регулювання поведінки;
- утворення перцептивної мотивації, тобто опредметнення потреби, спрямованість сприймання на той чи інший елемент середовища;
- антиципація, тобто прогноз можливих результатів;
- вироблення рішення про те, що саме (хоча б у загальних рисах), де (зона пошуку) або як (принциповий шлях) має бути прийнято;
- формування мети сприймання;
- побудова програми досягнення поставленої мети, вироблення критеріїв очікуваного результату;
- актуалізація відповідних засобів і способів змінення ситуації;
- досягнення результатів;
- його контроль і корекція.

Зазначені процеси, виконуючи особливі функції, є ланками єдиного ланцюга; можуть бути усвідомлюваними (довільними) і неусвідомлюваними (довільними); переходити один в один і перериватися; відбуватися автоматично і включати креативні моменти; мати, залежно від рівня організації сприймання, різний масштаб і зміст; узгоджуватися в разі паралельного розгортання кількох активностей одного і того ж рівня. При цьому центральне місце серед них займає відношення „мотив – мета”, яке задає напрямок перцептивної активності, організовує сукупність зусиль, засобів і можливостей індивіда в єдине ціле [1, с.124, 127].

Розглянуті властивості та чинники вдосконалення перцептивної сфери особистості специфічно виявляються на різних етапах її онтогенезу. У зв'язку з цим загально визнаною в науці є думка про **періодичний, стадіальний, фазовий характер сенсорного розвитку**.

Логічно в аспекті нашої розвідки дослідити особливості формування перцептивних процесів саме в період молодшого шкільного віку.

За визначенням Г. Костюка, **період** – це відрізок життєвого шляху індивіда, певний ступінь його розвитку як особистості з властивими для нього відносно стійкими якісними особливостями [3, с.50]. Відповідно до періодизації, прийнятої у вітчизняній психології та педагогіці, **молодшим шкільним віком** називається час життя дітей із 6 (7) до 10 (11) років, пов'язаний із початковою ланкою навчання і виховання.

Анатомо-фізіологічну основу перцепції в молодшому шкільному віці створюють процеси дозрівання нервової системи: вага мозку, особливо лобних долей, наближається до ваги мозку дорослої людини; внутрішня структура мозку, його аналітико-синтетична діяльність стає значно досконалішою, ніж у дітей дошкільного віку; збільшується рухливість нервових процесів, що дає молодшим учням здатність швидко змінювати свою перцептивну діяльність відповідно до вимог учителя; підвищується пластичність нервової системи, тобто її здатність фіксувати впливи середовища і реагувати на них; зростає роль другої сигнальної системи в аналізі та синтезі вражень від зовнішнього світу, утворенні тимчасових зв'язків, виробленні нових дій і операцій, формуванні динамічних стереотипів; добре розвинені всі органи чуття.

Соціальна ситуація сенсорного розвитку молодшого школяра пов'язана передусім із його вступом до загальноосвітнього навчального закладу і характеризується видозмінами перцептивного середовища, самої дитини, способів взаємодії між ними. По-перше, збільшується коло об'єктів сприймання, урізноманітнюються їхні типи, зв'язки і відношення, визначаються напрямки потенційного розширення їхнього діапазону. По-друге, динаміка вдосконалення сенсорної сфери учня зумовлюється наявністю в нього потреб, намірів, оцінок, установок, минулого досвіду, здібностей, які у своїй сукупності складають внутрішні умови сприймання. По-третє, розгортання перцептивного процесу, у ході якого здійснюється взаємодія школярів із предметним оточенням, вимагає відбору конкретного змісту сприймання, способів і форм його організації, забезпечення певного ступеня повноти і деталізації.

Провідною діяльністю, у контексті якої здійснюється сенсорний розвиток учнів молодшого шкільного віку, стає навчальна діяльність, особливо ті її продуктивні види, до структури яких уключені пізнавальні завдання „на сприймання” (наприклад, попереднє ознайомлення дітей із об'єктом перед його зображенням, зі зразком кінцевого продукту діяльності, співвіднесення наданого зразка із наявними матеріалами тощо).

Ці завдання можуть бути виділені з конкретної діяльності та подані у вигляді самостійних ігрових і навчальних занять. У зв'язку з цим перед дидактикою початкової школи постають принаймні дві важливі проблеми: 1) визначення найдоцільніших типів ігор і вправ, їх змістового диференціювання і такої послідовності, яка б максимально враховувала загальні закономірності формування дитячого сприймання; 2) обґрунтування умов ефективного застосування спеціального навчального обладнання.

Віковими новоутвореннями сенсорної сфери учнів початкової школи є загальне піднесення пізнавальної ефективності сприймання, набуття ним **довільного, цілеспрямованого і категоріального** характеру. Дослідники відзначають, що у молодшому шкільному віці відбуваються наступні процеси: а) зростає точність зорового та дотикового розрізнення геометричних форм, обізнаність учнів із їхніми назвами; б) удосконалюється диференціація кольорів та відтінків світлоти об'єктів, збільшується кількість відповідних словесних означень; в) швидко розвивається музичний (особливо – звуковисотний) і фонетичний слух. Виявлено також статеві відмінності сенсорних процесів – дівчатка дещо точніше, ніж хлопчики, відчують і відтворюють кольори та звукові сигнали. Водночас, молодшим школярам важко сприймати розміщення предметів у просторі, графічно передавати перспективу, називати об'ємні геометричні тіла. Школярі можуть „перевернуто” писати деякі цифри і букви; охоплюють лише загальний вигляд знаку, упускаючи його окремі елементи [2, с.129-131; 3, с.147-149; 7, с.146].

Той факт, що у випускників початкової школи порівняно з першокласниками чуттєві образи стають під впливом навчання більш адекватними, надає можливість виокремити в межах означеного віку певні стадії сенсорного розвитку, які послідовно змінюють одна одну. Очевидно, **перша стадія** має тривати впродовж 1 – 2 класів і може бути спрямованою на ознайомлення учнів із сенсорними еталонами; **друга стадія** – охоплювати 3 – 4 класи і передбачати вироблення у школярів різноманітних перцептивних операцій. Окрім того, у межах кожної стадії доцільно виокремити **фази** вдосконалення процесів сприймання, тобто однорічні часові відрізки, пов'язані з етапами стереотипізації еталонних уявлень, поступовим переведенням орієнтувальних операцій з рівня предметних маніпулювань до виключно перцептивних дій.

Визначення стадій і фаз сенсорного розвитку особистості в період молодшого шкільного віку набуває не лише теоретичного, а й практичного значення, оскільки є необхідною умовою побудови раціональної системи навчання учнів сприймання.

Висновки... Підсумовуючи викладене, наголосимо: формування перцептивної сфери дитини є різноаспектним, багатокомпонентним і полідетермінованим процесом, що характеризується загальними ознаками онтогенезу і будується, водночас, за специфічними внутрішніми законами. Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження можуть бути пов'язані з визначенням сенсорного вміння як одиниці перцептивного розвитку молодших учнів, виявленням рівнів сформованості таких умінь у діючому педагогічному досвіді.

Список використаних джерел та літератури:

1. Барабанщиков В. А. Системность. Восприятие. Общение : [монография] / В. А. Барабанщиков, В. Н. Носуленко. – М. : Институт психологии РАН, 2004. – 480 с.
2. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – [2-ге вид.]. – К. : Каравела, 2009. – 400 с.
3. Вікова психологія : підруч. / [за ред. Г. С.Костюка]. – К. : Радянська школа, 1976. – 269 с.
4. Генезис сенсорных способностей : монография / [Л. А. Венгер, К. В. Тарасова, Т. В. Лаврентьева и др.] ; под ред. Л. А. Венгера. – М. : 1976. – 256 с.

5. Загальна психологія : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – К. : Каравела, 2011. – 464 с.
6. Костюк Г. С. Навчання і розвиток особистості / Григорій Силнович Костюк. – К. : Радянська школа, 1968. – 46 с.
7. Поліщук В. М. Вікова і педагогічна психологія : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Валерій Миколайович Поліщук. – [3-тє вид., випр.]. – Суми : Університетська книга, 2010. – 352 с.
8. Психологія : підруч. [для пед. вузів] / [під ред. Г. С. Костюка]. – [3-тє вид., доп.]. – К. : Радянська школа, 1968. – 573 с.
9. Психологія : підруч. [для студ. вузів] / [Л. Ю. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.] ; за ред. Ю. Л. Трофімова. – [3-тє вид., стереотип.]. – К. : Либідь, 2001. – 560 с.
10. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підруч. [для студ. пед. фак.] / Олександра Яківна Савченко. – К. : Генеза, 2002. – 368 с.

Анотація

И.А.Барбашова

Общая характеристика сенсорного развития личности в младшем школьном возрасте

В статье характеризуется сенсорное развитие младшего школьника как психолого-педагогическая категория, рассматриваются его свойства (непрерывность, необратимость, неравномерность, индивидуальные и типологические отличия, стадийность), факторы (наследственность, среда, обучение, перцептивная активность), движущие силы (противоречие между перцептивными потребностями и операционными возможностями личности).

Ключевые слова: сенсорное развитие личности, свойства сенсорного развития, факторы сенсорного развития, движущие силы сенсорного развития, младшие школьники.

Summary

I.A.Barbashova

General Sensory Development's Characteristics of Personality in the Early Schools Age

Sensory development of primary school children is characterized as a psycho-educational category, defined by its properties (continuity, irreversibility, non-uniformity, individual and typological differences, stadial), factors (heredity, environment, education, perceptual activity), driving forces (the contradiction between the perceptual and operational needs features of personality).

Key words: sensory development of the personality, sensory development's properties, sensory development's factors and driving forces, pupils of elementary school.

Дата надходження статті:

„18” липня 2011 р.

УДК 373.31.04:929–051 В.Сухомлинський (477) (045)

Л.Д.БЕРЕЗІВСЬКА,

*доктор педагогічних наук, доцент
(м.Київ)*

Принцип індивідуального підходу до учнів початкової школи у творчій спадщині

В.О.Сухомлинського

У статті висвітлено ідеї В.О.Сухомлинського щодо індивідуального підходу до учнів початкової школи, що актуалізуються на сучасному етапі розвитку початкової освіти в Україні.

Ключові слова: В.О.Сухомлинський, початкова школа, індивідуальний підхід до учнів.

Постановка проблеми у загальному вигляді... У процесі інноваційного розвитку шкільної освіти України на демократичних, гуманістичних та національних цінностях важливим є створення умов для творчої самореалізації особистості, про що йдеться в Національній доктрині розвитку освіти (2002). Держава має забезпечувати індивідуалізацію навчання та виховання школярів [3, с.179, с.181]. У руслі пріоритетних напрямів і завдань державної освітньої політики в науково-педагогічному просторі відбувається переосмислення цілей, завдань, змісту, форм, методів шкільної початкової освіти.

Аналіз досліджень і публікацій... З огляду на це закономірним є великий інтерес до педагогічної спадщини видатного педагога В.О. Сухомлинського, яка через свою глибинну суть і прогностичність векторів з роками набуває дедалі більшої актуальності. Зазначимо, що його творчість вивчали й тепер вивчають українські вчені (М.Я. Антонець, Н.М. Бібік, І.Д. Бех, Л.С.Бондар, Н.П. Дічек, Н.А. Калініченко, Н.С.Побірченко, Г.П. Пустовіт, О.Я. Савченко, О.В. Сухомлинська, Т.В. Філімонова та ін.).